

Prostorsko razločevanje pojmov kot kazalnik kritičnih stališč pri skupini prestopnikov povratnikov

Janek Musek, oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Marko Polič, oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana

Emil Smrekar, psiholog, Uprava JV, Ljubljana

Uvod

Na naše prostorsko vedenje vplivajo različni dejavniki, med njimi taki, katerih delovanja se bolj malo zavedamo in ki je razmeroma slabo raziskano. Tudi na videz čisto naključno in arbitrarno ravnanje s prostorom, npr. odločitev o tem, ali bomo znak, ki simbolizira recimo »ljubezen«, postavili na levo ali desno, na zgornjo ali spodnjo stran prostorskega polja, ki je pred nami, so pravzaprav določene na podlagi preteklih izkušenj in drugih, morda celo prvotnejših mehanizmov. Naš odnos do prostora, ki nas obdaja, ni izenačen ter simetričen, ampak precej diferenciran: različni položaji v prostoru imajo tudi različen pomen. To, kar je više, bliže in v ospredju, ponavadi vrednotimo pozitivneje kot tisto, kar je spodaj, zadaj in oddaljeno. Skratka, prostorske kategorije levo — desno, zgoraj — in spredaj — zadaj imajo poleg denotativnega, čisto prostorskega pomena tudi preneseni vrednostni (simbolični) pomen. Ta vrednostna simbolika ne velja le za prostorske izraze, ampak tudi za prave prostorske razsežnosti.

Simbolika prostora ni na novo odkrita: z njo so se ukvarjale razne filozofske, verske in tudi stare intuitivne psihološke šole, bolj ali manj zavestno pa je bila vselej navzoča tudi v estetiki, zlasti pa seveda v slikarstvu. Na podlagi intuitivnih dognanj te simbolike so izdelali celo obsežne prostorsko-simbolične sheme. Znana je Grünwaldova prostorska shema, ki duhovno in zavestno območje povezuje z gornjimi položaji, materialno, nagonsko in zunajzavestno s spodnjimi; preteklost, introverzijo, pasivnost z levo, prihodnost, ekstravertnost in dejavnost z desno smerjo itd. Vse to pa je seveda daleč od znanstvenega preverjanja prostorske simbolike. Morda so prav zaradi odpora do domene intuitivnega proučevanja tako malo eksperimentalno raziskali pojav prostorske simbolike. Tudi v psihodiagnostičnih tehnikah, kjer se uporabljajo prostorno-simbolične razlage, se le-te naslanjajo na pomanjkljivo preverjene ugotovitve praktikov.

Nekateri eksperimentalni raziskovalci so posredno prispevali k ugotavljanju prostorske simbolike, ne da bi bil to glavni namen njihovih študij: tako je C. E. Osgood (1960) odkril, da se nekateri prostorski pojmi stábilno povezujejo z določenimi drugimi, konotativno nasičenimi pojmi, npr. »dol« z »žalosten«, »gor« z »vesel« in »srečen«, »blizu« z »močan« itn. H. Werner in

B. Kaplan (1957) pa sta ugotovila, da poskusne osebe pri shematičnem risanju pojmov izražajo veselje in prihodnost z risanjem v smeri navzgor, žalost in preteklost z risanjem v smeri navzdol.

Prostorsko simboliko je začel sistematično proučevati V. Pečjak s sodelavci (J. Musek, M. Polič 1970, 1971) na oddelku za psihologijo Univerze v Ljubljani. Pri eksperimentih je bila uporabljena tehnika prostorskega lociranja pojmov: poskusna oseba dobi nalogo, da določen pojem postavi na prostorsko diferenciranem materialu, recimo na praznem listu papirja, na listih z narisanimi liki, simboli ipd. Pri teh raziskavah so ugotovili, da večina normalnih poskusnih oseb vrednostno pozitivne pojme (npr. mati, sreča, prijatelj idr.) postavlja drugače kot pa vrednostno negativne pojme (npr. zločin, sovražstvo, krivica). Če gre za »čiste« prostorske dimenzije, tedaj se vrednostno pozitivni pojmi postavijo *zgoraj, levo, spredaj* in *v središče*, negativni pojmi pa *spodaj, desno, zadaj* in *na obrobje*. Upravičeno je sklepati, da imajo najprej imenovani poli prostorskih razsežnosti vrednostno pozitiven, drugi pa vrednostno negativen pomen.

Iz tega sledi, da je postavljanje različnih pojmov v prostoru funkcija pomena teh pojmov. Če postavljamo npr. pojma »dobrota« in »zlo«, bo prvi v pomembni večini primerov postavljen više kot drugi itd. Ker pa je pomen raznih pojmov v marsičem odvisen od stališč, ki jih imajo posamezniki do teh pojmov, nam posebna prostorska postavitev kakega pojma izraža tudi vrednostno stališče do tega pojma. Prostorsko razpostavljanje se nam tako izkaže za zelo dobrodošlo sredstvo, s katerim lahko merimo razna stališča.

Merjenje stališč je izredno pomembno v psihodiagnostiki, socialni psihologiji ter tudi na številnih drugih toriščih. To merjenje pa ni preprosto predvsem zaradi dvojega: pri neposrednih metodah, kot sta npr. vprašalnik (anketa) in semantični diferencial, lahko vsakdo iz kakršnega koli vzroka prikriva ali celo hlini določeno stališče. Sociopatsko strukturirana osebnost bo npr. namesto svojega pravega, tj. asocialnega stališča pokazala stališče, za katerega ve, da je družbeno sprejemljivo. Opraviti imamo z zavestnim »cenzuriranjem« in prilaganjem stališč. Pri tehniki prostorskega postavljanja pa vprašanje zavestne cenzure skoraj povsem odpade, ker se poskusna oseba prav nič ali pa le minimalno zaveda, kateri mehanizem interpretacije je v ozadju uporabljene tehnike.

Drugi pomislek oziroma zapetljaj pri merjenju stališč pa se pokaže ob dejstvu, da se mnoga osebnostna in vedenjsko pomembna stališča pojavljajo na zunajzavestni ravni, dostikrat tudi v ambivalentni in konfliktni obliki. Zlasti v klinični praksi potrebujemo instrumente, ki bi bili občutljivi za zunajzavestno delujoča stališča — tega pa neposredne tehnike spet ne zmorejo. Po dosedanjih ugotovitvah se zunajzavestna stališča lahko pokažejo v prostorskih postavitvah, kar je deloma razumljivo, saj tudi sam proces tega razpostavljanja poteka dokaj zunajzavestno.

Pri prestopnikih, posebno pa pri sociopatskih in habitualnih, se problem zavestnega prilagajanja kritičnih nesocialnih stališč kaže v vsej ostrini. Ti prestopniki prikrivajo svoja (sicer esencialno značilna) stališča ne le zaradi nesocialne vsebine in naravnosti ter ustreznih družbenih zavor, ampak tudi zaradi delovanja obrambnih mehanizmov, ki so zaradi konfliktov v prestopniški preteklosti še okrepljeni.

Zato smo želeli ugotoviti z eksperimentom ali je prostorsko postavljanje pojmov mogoče uporabiti za odkrivanje nekaterih kritičnih stališč povratnikov. Raziskovano skupino smo zaradi homogenosti zožili na prestopnike z lastninskimi prestopki (tatvine, vlomne tatvine ter ropi). Omejili smo se seveda na tista njihova stališča, za katera lahko razmeroma zanesljivo sklepamo, da se v resnici posebej ločijo od stališč normalne populacije in vsaj delno tudi od stališč drugih prestopniških skupin. Teh stališč pa je razmeroma malo, ker so značilnosti omenjene skupine v strokovni literaturi opisane precej nasprotujoče si (Toch, 1961). Med novejšimi pisci navaja Brown (1970) naslednja razločevalna stališča povratnikov: povečani negativizem do drugih (družbe), večja nezaupljivost, manj ugodno stališče do zakona in sankcij ter manj krivdnih občutij. Kot nadaljnji potezi smo dodali še odnos do lastne osebe in odnos do prestopnikov; tako smo raziskavo naravnali na naslednja domnevna torišča, kjer naj bi rezultati pokazali konfliktnost oziroma posebne razločke med stališči: odnos do družbe in do družbene avtoritete (sankcij), odnos do samega sebe in odnos do prestopkov (do prestopkov nasploh in do lastnih prestopkov).

Metoda

Poskusne osebe. Preizkus je zajel skupino 27 moških obsojencev v starosti od 21 do 62 let (večina pa med 21 in 36 leti), ki prestajajo kazen

v ljubljanskem zaporu. Vsi obsojenci so bili kaznovani po večkrat v krajšem obdobju, in sicer za istovrstne ali podobne prestopke (tatvine, vlomne tatvine, ropi). Izločeni so bili intelektualno izrazito podpoprečni ter mejno podnormalni obsojenci.

Gradivo. Za ugotavljanje stališč s prostorskim razpostavljanjem smo določili naslednje pojme, ki so v zvezi z odnosom do lastne osebnosti, do družbe in družbenih sankcij in do prestopkov — dodatno pa sta bila uvrščena tudi dva kontrolna pojma:

	Okrajšava
VESELJE	VE
ŽALOST	ZA
JAZ	JAZ
ČLOVEK, KI NI NIKOLI STORIL KAZ. DEJANJA	ČLO
PREKRŠEK	PR
KAZNIVO DEJANJE	KD
TATVINA	TA
KAZNIVO DEJANJE, KI SEM GA NAZADNJE STORIL	DEJ
DOLŽNOST	DO
MAŠČEVANJE	MA
DRUŽBA	DR
ZAKONSKI PREDPISI	ZP
SODBA	SO

Za postavljanje pojmov pa smo uporabili prostorske predloge na listih formata A-5, in sicer šest inčič:

a) list z narisano vodoravno črto — reprezentativen za postavljanje na razsežnosti levo — desno;

b) list z narisano navpično črto — reprezentativen za postavljanje na razsežnosti zgoraj — spodaj;

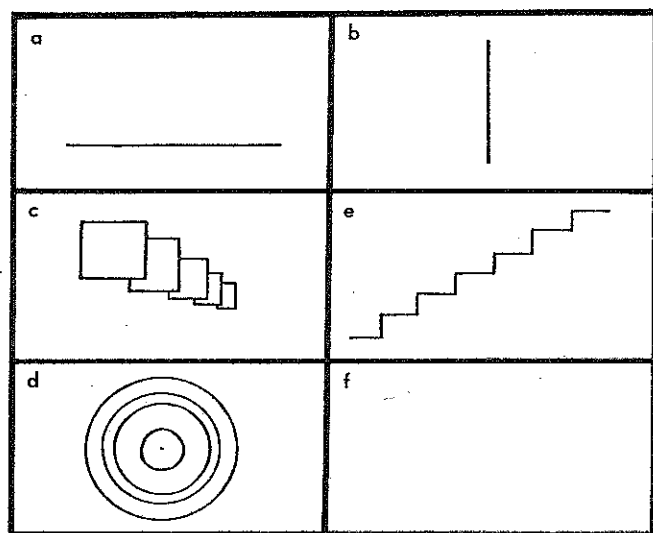
c) list z narisanimi kvadrati v globinski perspektivi — reprezentativen za postavitve na razsežnosti spredaj — zadaj;

d) list z narisanimi istosrediščnimi krogi — reprezentativen za postavitve na razsežnosti središče — obrobje;

e) list z narisanim stopničastim likom, ki se je v prejšnjih raziskavah izkazal kot dobro sredstvo za razločevanje pomena ter

f) prazen list, ki naj bi pokazal interakcijo in dominantnost uporabljenih načel prostorskega razločevanja.

Preizkusne predloge prikazuje v zmanjšanem merilu slika 1.

Postopek. Eksperiment je potekal skupinsko. Gradivo je bilo prezentirano posameznim poskusnim osebam v naključnem vrstnem redu. Poskusne osebe so v skladu z navodilom postavljale pojme na preizkusne predloge, tako da so postavitev vsakega pojma zaznamovale s križcem in z ustrezno kratico. Najprej so posamezni pojem postavile na vseh predlogah, nato pa so prešle na postavljanje naslednjega pojma itd.

Rezultati

Podatke, ki prikazujejo, kako pogosto so poskusne osebe posamezne pojme postavljale bodisi na vrednostno pozitivne prostorske položaje (zgoraj, levo, spredaj) bodisi na vrednostno negativne prostorske položaje (spodaj, desno, zadaj), vidimo na tabeli 1. Pomembnost postavitve posameznega pojma na pozitivno oziroma negativno stran smo preverjali s hi^2 preizkusom.

Kot je razvidno iz tabele, sta pomembno ocenjena kot pozitivna pojma VESELJE in ČLOVEK, KI NI NIKOLI STORIL KAZNIVEGA DEJANJA, medtem ko so negativno ovrednoteni pojmi ŽALOST, TATVINA ter SODBA. Za druge pojme lahko rečemo, da so v splošnem ocenjeni nevtrarno, pri čemer je ob nekaterih (JAZ, KAZNIVO DEJANJE, MAŠČEVANJE, DOLŽNOST) opaziti nagnjenje v negativno smer, a to bi utegnilo biti tudi naključno.

Razsežnost središče — obrobje, ki jo kaže predloga z narisanimi istosrediščnimi krogi, ni razločevala vrednostnega pomena pojmov. Iz vzrokov, ki jih podajamo v diskusiji, podatkov

na tej razsežnosti nismo združili s podatki za postavljanje na zgoraj naštetih temeljnih prostorskih razsežnostih.

Postavitve na stopničastem liku so razločevale le pomen pojma DRUŽBA; ta je pomembno (P manjši kot 0,01) postavljen na vrednostno pozitivni pol. Na praznem listu je bil pomembno razločevan le pojem ČLOVEK, KI NI NIKOLI STORIL KAZNIVEGA DEJANJA, in sicer pozitivno (P manjši kot 0,05).

Tabela 1 — Vrednostno pozitivne in vrednostno negativne postavitve pojmov

Pojmi	Pozitivne lokacije	Negativne lokacije	Chi ²
VE	53	27	8,44**
ŽA	28	50	6,20*
JAZ	34	47	2,08
ČLO	55	26	10,38**
PR	41	40	0,001
KD	32	48	3,20
TA	27	52	7,94**
DEJ	42	39	0,11
DO	36	45	1,00
MA	34	46	1,80
DR	42	39	0,11
ZP	39	41	0,06
SO	29	51	6,06*

* hi^2 pomemben na ravni 0,05 (P manjši od 0,05).
 ** hi^2 pomemben na ravni 0,01 (P manjši od 0,01).

Diskusija

Podatki kažejo pomensko razločevanje pojmov pri treh temeljnih prostorskih razsežnostih, tj. pri razsežnostih zgoraj — spodaj, levo — desno in spredaj — zadaj (najprej imenovani poli so vrednostno pozitivni). Žal ni prišlo do ustreznega razločevanja pri razsežnosti središče — obrobje. Vzrok je verjetno v dejstvu, da je preizkusna predloga (ki je sicer pri normalni skupini ljudi zelo dobro razločevala vrednostni pomen) pri eksperimentalnem vzorcu mediirala specifične asociacije zaradi posebnih izkušenj: lahko si predstavljamo, da predloženi lik (istosrediščni krogi) asociira ne le razmerje središče — obrobje, temveč tudi razmerje zaprtost — odprtost, ki je pomensko v nasprotju s prejšnjem; zato pa je

seveda razločevalni učinek postavitev uničen. Povsem mogoče je, da je tudi drugi figuralni lik (stopničasti) odpovedal zaradi delovanja posebnih dejavnikov, ki pa jih ne moremo določiti tako zanesljivo. Prazen list pa tudi pri normalni skupini slabše razločuje vrednostni pomen in je bil v preizkusu uporabljen predvsem orientacijsko in dopolnilno.

Sam način in načelo prostorskega razpostavljanja vrednostno različnih pojmov se pri našem vzorcu ne razlikuje od nagibov, ki jih izkazujejo normalne poskusne osebe — vsaj ne bistveno. To nam dokazujejo postavitve obeh kontrolnih pojmov (VE, ŽA): tako pri naših poskusnih osebah kot pri normalnih neprestopniških poskusnih osebah je vrednostni pomen prostora enak (kar je bilo tudi pričakovati) oziroma odvisen od podobnih dejavnikov. Vrednostno pozitivni pomen se veže s prostorskimi položaji zgoraj, levo in spredaj, vrednostno negativni pomen pa s prostorskimi položaji spodaj, desno in zadaj. To nam zagotavlja, da lahko uporabimo enaka razlagalna načela prostorskega simbolizma tako pri prvi kot pri drugi skupini.

Vendar pa je opaziti nekatere razločke v samem načinu odzivanja na preizkusne prostorske predloge; razločki so sicer morda nebistveni. Poskusne osebe so se predvsem nekoliko slabše prilagajale novim in premenjenim poskusnim okoliščinam. Zdi se, da so nekateri posamezniki bolj kot pri normalnih skupinah svoje prostorske postavitve slabše prilagajali novim preizkusnim predlogam in novim prostorskim razmeram. To je morda odsev manjše fektivnosti ter večje rigidnosti in perseverativnosti poskusnih oseb, kar bi se kar nekako skladalo z osebnostnim konceptom povratniškega prestopnika.

Zanimivo je, da pri postavitvah ni mogoče ugotoviti boljšega pomenskega razločevanja pri razsežnosti zgoraj — spodaj kot pri razsežnosti levo — desno, kar se je redno dogajalo pri rezultatih normalnih poskusnih oseb. Prej bi lahko rekli nasprotno, da se kaže rahel nagib k prednosti razsežnosti levo — desno, vendar nepomemben. Ob tem lahko nehote pomislimo na trditve nekaterih projektivnih diagnostikov, da se v simbolizmu navpične osi kaže razmerje do avtoritete, ki je pri mnogih prestopnikih izrazito moteno.

Seveda pa se najpomembnejši del rezultatov nanaša na indikacije vrednostnega pomena, na vrednostna stališča poskusnih oseb.

Predvsem se zdi, da postavitve izražajo konfliktno stališče do družbe in do družbene avto-

ritete oziroma do družbenih ukrepov. Pojem DRUŽBA, ki ga normalne poskusne osebe vrednotijo pozitivno, je ocenjen nevtralnno. Prav tako sta nevtralnno ocenjena pojma ZAKONSKI PREDPISI in DOLŽNOST (ta se celo nagiba k negativnemu pomenu), pojem SODBA pa je zelo negativen. Ne glede na to, ali so omenjena stališča odsev globlje osebnostne izoblikovanosti ali pa drugotnih elaboracij na podlagi kasnejših izkušenj (kar nedvomno so npr. v zadnjem primeru), lahko rečemo, da so značilna in precej v skladu s domnevnimi predvidevanji in ugotovitvami strokovne literature. Videti je, da (razen v primeru SODBE) ne gre za izrazit družbeni negativizem, za izrazito negativna nastrojenja, ampak bolj za ambivalenten, konflikten odnos do družbenih kategorij, ki pa je seveda v celoti negativnejši kot družbeni odnos normalne nede-linkventne populacije.

Tudi vrednotenje lastne osebe je drugačno kot pri normalnih. Normalne poskusne osebe postavljajo JAZ v veliki večini pozitivno; pri našem vzorcu pa ne le, da ni ocenjen pozitivno, ampak celo prevladujejo negativne samoocene. To nizko samovrednotenje je mogoče razlagati na več načinov. Predvsem gre lahko za izraz zunajzavestnih ali pa tudi zavestnih in položajsko izzvanih ter okrepljenih manjvrednostnih občutij. Največkrat prikriti občutki manjvrednosti, nezadovoljnosti s samim seboj in nizkega samovrednotenja so zelo pogosto ugotavljali pri nevrotsko in značajsko motenih osebnostih, ki jih je vsekakor dosti tudi v našem vzorcu. Vendar se upad lastne vrednosti lahko pokaže tudi pri drugih, kadar nastopijo ustrezne okoliščine; zapor pa lahko štejemo k takim okoliščinam. Seveda ne smemo zanemariti tudi možnosti, da so negativne postavitve JAZA zavestno prikrivanje pretirano ego-centričnega stališča; ta možnost pa je nekoliko manj verjetna, ker domneva, da bi se poskusne osebe zavedale vrednostnega pomena postavitev, a to vsaj večinoma ne drži. Ob tem je zanimivo, da je ČLOVEK, KI NI NIKOLI STORIL KAZNI-VEGA DEJANJA ocenjen izredno pozitivno. Ta pozitivna ocena se nam zdi nejasna: glede na odnos prestopnikov do neprestopniške populacije bi skoraj pričakovali kaj drugega. Vsekakor ne moremo podati zanesljive razlage, razen če se spustimo v nekoliko spekulativno domnevo, da je ta pozitivna ocena pogojena z mehanizmom projekcije in da pomeni nekako virtualno in idealno podobo lastnih pozitivnih lastnosti oziroma pozitivnih lastnosti, ki bi jih poskusne osebe želele imeti; ker pa jih nimajo, jih projicirajo v ab-

straktnega neprestopnika in ga zato pozitivneje vrednotijo.

Stališča do prestopkov so zelo niansirana. PREKRŠEK in KAZNIVO DEJANJE sta ocenjena nevtrarno, slednji pojem kaže morda nagib v negativno smer. TATVINA je ocenjena izrazito negativno, KAZNIVO DEJANJE, KI SEM GA NAZADNJE STORIL pa spet povsem nevtrarno. Poskusne osebe prekrškov očitno ne ocenjujejo posebno strogo, pri ocenjevanju kaznivih dejanj in tatvin na splošno se v negativnih ocenah kar skladajo z normalnimi poskusnimi osebami, medtem ko lastna kazniva dejanja vrednotijo drugače, in to mileje, posebno če pomislimo, da so bila ta dejanja večinoma tatvine, ki jih na splošno tudi sami obsojajo. Pozitivnejše ocenjevanje lastnih kaznivih dejanj je najverjetneje posledica subjektivnih obrambnih mehanizmov, predvsem racionalizacije, tj. »olepševanja«. Kot je videti, so poskusne osebe najbrž nagnjene k temu, da zmanjšujejo težo lastnih prestopkov in se na ta način izogibajo občutkom krivde in samoočitkom.

Tako postavitev, ki kažejo odnos do družbe in družbenih avtoritet, kot tiste, ki prikazujejo odnos do samega sebe in do prestopkov, zaznamujejo nekatere karakteristike stališč, ki jih lahko imamo za posebnost vzorca. Tu mislimo na konfliktno in negativnejše stališče do družbe in družbenih ukrepov, do lastne osebnosti in na drugačno stališče do lastnih prestopkov. Lahko sklepamo, da eksperiment dokazuje indikativno uporabnost prostorskega razločevanja pojmov za ugotavljanje kritičnih in značilnih stališč. Posebno pomembno je, ker gre za stališča, ki so pri običajnem ugotavljanju strogo prikrita in ki vsaj deloma učinkujejo na zunajzavestni ravni. Po-

udariti moramo, da ima eksperiment orientacijsko vrednost in da bi ga morali ustrezno razširiti in dopolniti, če bi želeli dobiti natančnejše in še veljavnejše podatke (pri nadaljnjih, zlasti primerjalnih raziskovanjih bi morali npr. vsekakor uporabiti posebne kontrolne skupine). Kljub temu pa je izpolnil svoj temeljni namen: pokazal je namreč, da je prostorsko lociranje pojmov lahko dober kazalnik kritičnih in konfliktnih stališč pri skupinah, kjer je ugotavljanje stališč sicer oteženo, in da je lahko uporabno ter koristno diagnostično sredstvo.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Brown, B. S.: The impact of imprisonment on selected attitudes of recidivists and first offenders. *Journal of Clinical Psychology*, 1970, Vol. 26, 435—436.
2. Musek J.: Evaluativna simbolika besedno in topografsko prezentiranih prostorskih dimenzij. *Anthropos*, 1970, III—IV, (Ljubljana).
3. Osgood C. E.: The cross-cultural generality of visual-verbal synesthetic tendencies. *Behavioral Science*, 1960, Vol. 5, 2.
4. Pečjak V.: Čustveni simbolizem prostorskih oblik. *Anthropos*, 1970, III—IV, (Ljubljana).
5. Polič M.: Uticaj razdaljine na spacialnu diferenciaciju reči sa različitim vrednostnim značenjem. (V rokopisu).
6. Toch E. (Ed.): *Legal and criminal Psychology*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961.
7. Werner H., Kaplan B.: Symbolic mediation and organization of thought: an experimental approach by means of the Line Schematization Technique. *The Journal of Psychology*, 1957, 44, 3—25.

UDC: 343.911:159.9.072:159.955.664

Space Differentiation of Concepts as Indicator of Critical Attitudes at a Group of Recidivists

by Janek Musek, Marko Polič, Emil Smrekar, Psychologists, Ljubljana

Some recent studies have shown that spatial location of concepts depends on the meaning of the notions applied. The authors wanted to find out whether spatial differentiation of concepts could be used to measure attitudes of a group of recidivists. They applied notions determining the attitude towards society and societal authority (social sanctions), attitude towards one's own personality and attitude towards criminal offences. The subjects had to locate these concepts in different spatial materials that represented basic space dimensions

saturated with evaluative meaning. The results prove that the experimental group evaluates social categories and their own personality relatively more negatively and controversially than nondelinquent population. Their attitudes towards offences in general are more negative than those towards their own offences. The experiment has shown that spatial differentiation of concepts can be used as an indicator of critical attitudes with groups where such attitudes are — for different reasons — hard to be established.